

ӘОЖ 327(44) 1945/1965

Ғ.Б. Жұматай

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: gabit1981@mail.ru

Генерал де Голль тұсындағы Францияның Тогодағы саясатының ерекшеліктері (1958-1969 жж.)

Мақалада 1958-1969 жылдар аралығы кезеңінде генерал де Голльдің тұсындағы Францияның Тогодағы саясатының ерекше тұстары ғылыми зерттеудің нысаны ретінде алынған. XIX ғасырдың соңында Герман империясының отарлық тәуелділігіне түскен Того 1919 жылы Ұлттар Лигасының шешімі бойынша Францияның мандаттық бақылауына берілді. 1956 жылы Деффер заңы бойынша өзін-өзі басқару құқығына ие болған Того екі жылдан кейін де-юре түрінде тәуелсіздікке қол жеткізді. Бірақ бұрынғы метрополия – Франция Тогоны өзінің саяси, әскери, экономикалық және мәдени ықпалында сақтап қалуға бар күшін салды. Бұл жағдай Францияның Тогоның ішкі істеріне ашық түрде араласуына алып келді. Өз кезегінде бұл жағдай Тогода қанды қақтығыстарды тудырды. Мақалада осы мәселенің ұрымтал тұстары ғылыми тұрғыдан талдауға алынып, француз тіліндегі деректер мен зерттеу еңбектері негізінде терең қарастырылды.

Түйін сөздер: мандат, автономия, франсафрика, интервенция, мүдде, оппозиция, англосакс, диктатор.

Ғ.Б. Жұматай

Особенности политики Франции в Того в период президентства генерала де Голля (1958-1969 гг.)

В данной статье рассматриваются и анализируются особенности политики Франции в Того в 1958-1969 годах, а также роль доктрины интервенции генерала де Голля.

Ключевые слова: Мандат, автономия, франсафрика, интервенция, интерес, оппозиция, англосаксы, диктатор.

G.B. Zhumatay

Features of French policy in Togo during the presidency of General de Gaulle (1958-1969)

This article discusses the features and analyze the policy of France in Togo in the years 1958-1969, and the role of the doctrine of intervention of General de Gaulle.

Keywords: the mandate, autonomy, francafrica, intervention, interest, the opposition, the Anglo-Saxons, the dictator.

Тропикалық Африкадағы мандаттық иелік, содан кейін БҰҰ-ның қамқорлығындағы территориялар болған Камерун мен Тогоны француздар қара құрлықтағы француз вотчинасы және франсафрика геосаяси жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырды. Құрлықтағы Францияның өзге клиент-мемлекеттері секілді

Камерун да, Того да саяси дағдарыс пен мемлекеттік төңкерісті айналып өте алмады. 1963 жылы қаңтардың ортасында Тогодағы саяси тәртіпсіздік барысында ел президенті Силванус Олимпио өлтірілді. Оның басты себебі Олимпио 1958 жылы БҰҰ-ның бақылауымен елде өткен сайлауда еркін әрі демократиялық жол-

мен жеңіске жетті. Тогоның тұңғыш президенті бастапқы кезден-ақ елдегі француз мүдделерін қорғаудан бас тартып, француздардың ықпалынан шығуға ұмтылды. Францияға қарсы саясат жүргізген Олимпио англосакстерге арқа сүйеді. Өз кезегінде мұндай жағдай, мұндай президент франсафрика жүйесінің қожайындарына еш ұнай қоймады.

Мандаттық жүйе кезінде Ұлттар Лигасы, қамқорлық режим уақытында БҰҰ секілді беделді халықаралық ұйымның алдында тәуелді әрі жауапты болғандықтан Франция өз мүддесіне сәйкес еркін саясат жүргізе алмады. Ұлттар Лигасының да, БҰҰ-ның да Жарғыларына сәйкес озық өркениетті мемлекет ретінде Франция Тогоны мемлекеттік тәуелсіздікке, демократиялық басқаруға дайындауға және жеткізуге міндетті болды. 1945 жылы Того БҰҰ-ның қаморлығына өтіп, теңіздің арғы бетіндегі француз территориясы статусын алды. 1956 жылғы Деффер-заңы бойынша Того автономды республика статусын алды. 1958 жылы сәуірде БҰҰ-ның бақылауымен заң шығару жиналысына өткен сайлауда Силванус Олимпио бастаған саяси топ жеңіске жетті. Сайлаудың қорытындысы француздарды қанағаттандырмады. Сайлау барысында француздар Олимпионың қарсыласы Николя Грюницкийге қолдау көрсетті. Билікке келген Олимпио бірден халықаралық қамқорлық режимді, яғни француз әкімшілігін жою туралы талап қойды [1, 258].

Тогоның француз иелігі болғанына қарамастан Силванус Олимпио француз мектебінде емес, ағылшын мектебінде тәрбиленіп шықты. Оның Францияға қарсы саясат жүргізуінің түпкілікті себебі осы фактормен тығыз байланысты. Ол Британиядағы ең беделді оқу орындарының бірі Лондонның экономика мектебін бітірген. Британ саяси мәдениетінің ықпалымен саяси қайраткер болып қалыптасқан Олимпио Францияға қарсы оппозицияда өсті. Ол мандаттық режимге де, халықаралық қамқорлық жүйесіне де қарсы күрес жүргізді [2]. Сонымен бірге демократиялық жолмен елдің тұңғыш президенті болып сайланды. Отанының тәуелсіздігі мен еркіндігіне аса қызғанышпен қараған ол француздардың Тогоның тәуелсіздігін қайта тәркілеп алуынан қатты сескенді. Осы бағытта Олимпио англосакстердің көмегіне үміт арта отырып, елді Францияның ықпалынан

біржолата шығаруға әрекет етті. Осы жолда ол франк зонасынан және Францияның қаржы-экономикалық ықпалынан шығуға, Францияның қауіпсіздік жүйесінен алшақтауға ұмтылды.

Англия мен АҚШ-қа арқа сүйей отырып дербес ішкі және сыртқы саясат жүргізу әрекеттері соншалықты нәтиже бермеді. Өйткені бүкіл қара құрлыққа тән саяси тұрақсыздық синдромы Тогода да бой көрсете бастады. Олимпионың режиміне, әсіресе Гананың президенті Кваме Нкрума айтарлықтай қауіп-қатер төндірді. Ганалықтар Тогода президентке қарсы күштерге қолдау көрсетіп, арандатушылық тудырды. Олимпио зор үміт артқан англосакстер оның режимінің қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмады. Осыған орай Олимпио амалсыздан француздармен ынтымақтасуға және француз қауіпсіздік қол шатырының астына еруге бел буды. Көп ұзамай француз-того әскери ынтымақтастық келісіміне қол қойылды. Бірақ бәрібір Олимпио «Францияның досына», генерал де Голль мен Жак Фоккардың «жеке серігіне» айналып кетпеді. Того президенті француздармен арадағы келісімді шын жүректен жасаған жоқ.

Генерал де Голль мен Жак Фоккар Олимпио билік басында тұра берсе, Того франсафрика жүйесінің ішіндегі ең осал, ең сенімсіз француз вотчинасы болып қалатынын түсінді. Олимпио француздардың қойған қайраткері болмағандықтан Францияның мүддесі үшін жұмыс істемеді. Оның британ мектебінде тәрбие алуы да, англосакстарға арқа сүйеуі де және антифранцуздық саяси курсты жүргізуі де «Африка мырзаларының» көңілдерінен шықпады. Осыған орай француздар франсафрика жүйесі ішіндегі англосаксондық елес пен қауіп-қатерді жоюды жоспарлады.

Әскери және саяси ынтымақтастық аясында Фоккар Тогоға осы стратегияны жүзеге асыру мақсатында құпия қызмет агенттерін, әскерилерді, дипломаттарды, бизнес құрылымдарын жіберді. Ломедегі француз елшісі болып Анри Мазоье тағайындалды, ал француз офицері Жорж Метрье Того ұлттық жандармериясының басшысы және президенттің француз-того әскери ынтымақтастығы аясында қауіпсіздік жөніндегі кеңесшісі қызметтерін атқарды. Француз-того саяси қайраткері Ноель Мамердің тұжырымдауына «Метрье мен Мазоье кездейсоқ тұлғалар болған жоқ. Оларды

франсафрика желесітерін құрушы Жак Фоккар койды» [3].

Президент Олимпио қауіп-қатерді негізінен Гананың тарапынан келеді деген сенімде болды. Бірақ ол француздарды бұл тізімнен сызып тастаған жоқ. Алайда оның режиміне француз әскерінде қызмет еткен сержанттар мен кіші офицерлер қарсы көтерілді. Ноель Мамердің мәлімдеуінше мемлекеттік төңкеріс того ұлттық жандармериясының бастығы әрі президенттің қауіпсіздік жөніндегі кеңесшісі Жорж Метрьенің жетекшілігімен ұйымдастырылды. Оған осы мәселеде француз елшісі Анри Мазоье, құпия қызметтер және Елисейдегі мырзалар тікелей көмек көрсетті [4]. Үндіқытай соғысына және Алжир жанжалына қатысқан кіші офицерлер Олимпионың режимін төңкеруді жүзеге асырды. 1963 жылы 13 қаңтарда Алжир соғысынан оралған француз-того әскерилері Олимпиоға қарсы бүлікті бастады.

Француздардың қолдауымен бүлікті ұйымдастырған кіші офицерлер қысқа мерзімде астананы өз бақылауларына алды. Бүлікшілердің алдында өзін әлсіз сезінген Олимпио англосакстердің тарапынан көмек күтті. Бірақ ақыр аяғы америкалықтардан көмек сұрап, АҚШ елшілігіне қашуға мәжбүр болды. Алайда ол америкалық елшіліктің алдында сержант Этьен Эйадема бастаған француз-того әскерилерінің қолынан қаза тапты [5]. Осыдан кейін президент өкілеттілігі көп уақыттан бері француздар қолдау көрсетіп келген саяси қайраткер Николя Грюницкийге берілді. Осылайша, мемлекеттік төңкеріс сәтті жүзеге асты.

Отарсызданудан кейін қоғамдық өмірдің милитаризациялануы, әскерилердің ықпалының артуы Африкада ерекше байқалды. Африканың көптеген елдерінде әскерилер мемлекеттік төңкерістер мен саяси дағдарыстарды ұйымдастырушы институтқа айналды. Сол секілді Тогода да әскерилер өз белсенділіктерін көрсетіп президентті биліктен тайдырды. Осы күрделі іс-шараны ұйымдастырушылардың бірі ретінде француздар мемлекеттік төңкерісті Тогоның ішкі мәселесі ретінде қарастырды. Дегенмен бұл күрделі процесс бұрынғы метрополияның тікелей араласуымен өткендігі айқын еді. Тогодағы саяси дағдарыс төңірегіндегі пікірталастар Париждегі Министрлер кеңесінде 16 қаңтарда орын алды. Кеңестің отырысында

Мишель Хабиб-Делонкль Тогодағы ахуалды баяндады. Хабиб-Делонкль өз сөзінде былай деді: «Олимпио ұзақ уақыт бойы Гананың тарапынан арандатылып отырған қастандықтан сескенді. Бірақ төңкеріс Гананың бастамасымен емес, француз әскерінде бұрын қызмет еткен жауынгерлердің бастамасымен жүзеге асты... Силваниус Олимпио Құрама Штаттар елшілігі алдынан өлі күйінде табылды. Оның қашқысы келгенінде еш күмән жоқ» [6, 460]. Хабиб-Делонкльдің мәлімдемесі француздардың ресми ұстанымының қандай екенін ашып берді. Генерал де Голльдің пікірлері бұл позицияны нақтылай түсті.

Президент де Голль Тогодағы орын алған жағдайға қатысты көзқарасын Кеңестен кейін Ален Пейрефитпен болған әңгімеде білдірді. Генерал өз сөзінде Олимпионың бастапқыда арамзалық танытып, қателіктерге бой алдырғандығын, сонымен қатар Францияға қарсы оппозицияда өсіп, әрқашан ағылшындарға арқа сүйеп билікке Францияға қарсы болып келгенін және барлық жағынан француздардан алшақтауға ұмтылғанын, қиын жағдайдың өзінде Францияға сенбей, шын жүректен ынтымақтаспағанын атап өтті [7, 460]. Силваниус Олимпио ағылшындарға арқа сүйеп қатты қателескендігі даусыз. Осы арамзалығы, осы қателігі үшін Олимпио тиісті жазасын алды деді генерал де Голль. Өзге франкофонды мемлекеттердің президенттеріне қарағанда Олимпио француз қауіпсіздік қол шатырының астына кіруді де, ішкі саяси дағдарыс туындаған сәтте француз күштерінің көмегін пайдалануды да қаламады. Осыған байланысты генерал де Голль «Егер француз әскерлері онда болғанда Олимпио билікте өмірінің соңына дейін қалар еді» деді [8, 461]. Мәңгілік диктатор болудың ең басты шарты – Францияға деген шынайы адалдығын таныту болған еді.

Тогодағы саяси тәртіпсіздікті реттеу мақсатында аймақтағы Францияның бәсекелесі Нигерия көршісінің ішкі істеріне араласуға әрекет танытты. Нигерияның жоспарына Ганада қосылуға ниет білдірді. Өз кезегінде бұл аймақтағы франкофонды елдер үшін де, Францияның геосаяси жүйесіне де айтарлықтай қатер төндірді. Генерал де Голль Нигерия мен Гананың интервенция жасауына үзілді-кесілді қарсы шықты. Өйткені олардың артын-

да Англияның тұрғаны анық еді. Нигерия интервенция жасай қалса, оған Гана қосылады, одан кейін ағылшындар, оның артынан БҰҰ, яғни орыстар мен америкалықтар, содан кейін бүкіл әлем деген сөз. Мұндай жағдайды қара құрлықтағы вотчиналары үшін тым қауіпті деп есептеген француздар Тогодағы және өзге франкофонды елдердегі саяси дағдарыстарды реттеуге тек француз тілдес елдер мен француздар ғана қатысуы тиіс деген қорытындыға келді.

Осы жолда француздар франсафрика геосаяси жүйесі ішінде «троян жылқысы» немесе англосаксондық экспансияның қолшоқпары болған Олимпиодан құтылды. Елисейдегі «Африка мырзалары» Олимпионың ұлтшылдығына, панафрикалық идеяларына, дербес саясат жүргізу талпыныстарына төзімсіздікпен қарады. Того Тропикалық Африкадағы өзге франкофонды елдер секілді француз вотчинасы болды және француздар өз мүддесіне жауап беретін тұлғаны осы иеліктердің басшысы етіп тағайындау дәстүрін қалыптастырды. Бірақ Того БҰҰ-ның бақылауындағы халықаралық қамқорлықта болғандықтан, француздар өз адамын билікке алып келе алмады. Того қоғам қайраткері Жакоб Ата-Аий Францияның бұл саясатын «Тогоның мемлекеттік суверенитеттілігін тәркілеп алу, того халқының демократияға, еркіндік пен әлеуметтік өркендеуге ұмтылысын елеусіз қалдыру» деп бағалады [9].

Олимпионың орнын басқан президент Николя Грюницкий Франциямен қорғаныс туралы жаңа келісім жасады. Әскери-техникалық көмек туралы келісім Францияға Того қарулы күштерін құруға, ұйымдастыруға және жабдықтауға мүмкіндік берді. Бұған дейін Тогоның өзінде

ұлттық қарулы күштер құрылып үлгермеген еді. Ал елдегі әскерилерді президент Олимпио француз жалдамалылары ретінде қарастырды. Грюницкий Тогодағы француз мүдделерін толықтай қамтамасыз етіп, «Францияның досына» айналғанымен ұзақ уақыт елді басқара алмады. Генерал де Голль ол туралы «Грюницкий бізге жарайды, бірақ ол сондай мықты қайраткер емес» деді [10, 461].

Елисейдегі «Африка мырзаларының» көңілінен шықпаған Тогоның екінші президенті Николя Грюницкий 1967 жылы орнынан түсірілді. Елдің президенті болып Жак Фоккардың досы Этьен Гнасингбе Эйадема сайланды. Эйадеманың келуімен Тогода франсафрика жүйесі салтанат құрды. «Францияның адал досы» ретінде Эйадема француздардың мүдделеріне толық жауап берді. 1971 жылы 13 қаңтарда Силванус Олимпионың өлімін еске алуға байланысты Тогоның астанасында өткен жиында Жак Фоккар «Біз генерал Эйадеманың Тогодағы барлық істерді өз қолына алғанына разымыз» деп мәлімдеді [11]. Гнасингбе Эйадема өз беделінің төмендігіне қарамастан Францияның тұрақты түрде қолдау көрсетуі арқасында ғұмырының соңына дейін елді басқарды.

Олимпионы төңкеру француздардың интервенция доктринасының екі жүзділігін көрсетеді. Француздар оны төңкеруді ұйымдастырғандықтан саяси дағдарыс барысында оған көмекке келуді ойлаған жоқ. Мұнда Олимпионың жеке басының қателіктерін атап өткен жөн. Көп жағдайда ол өз әрекеттерімен француздарды өзіне қарсы қойды. Ескі Фашода синдромы да Францияны осындай қадамға баруға итермеледі.

Әдебиеттер

1 Duroselle J.-B. Kaspi A. Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours. – Armand Colin, 2006 (14e édition). – 671 p.

2 Manchego E. Sarkozy et la francophonie: le défi togolais // <http://www.letogolais.com/article.html?nid=3252>

3 Mamère M. «La France de Chirac fait tout pour qu'une monarchie héréditaire continue» au Togo // <http://www.letogolais.com/article.html?nid=1908>

4 Mamère M. «La France de Chirac fait tout pour qu'une monarchie héréditaire continue» au Togo // <http://www.letogolais.com/article.html?nid=1908>

5 La face cachée de la politique africaine de la France. Une neo-colonie nommée Togo – gouverneur: Eyadema // <http://www.pressafrique.com/m105.htm>

6 Peyrefitte A. C'était de Gaulle. – Editions de Fallois/Fayard, 1997. – Vol. 2. «La France reprend sa place dans le monde». – 653 p.

7 Peyrefitte A. C'était de Gaulle. – Editions de Fallois/Fayard, 1997. – Vol. 2. «La France reprend sa place dans le monde». – 653 p.

8 Peyrefitte A. C'était de Gaulle. – Editions de Fallois/Fayard, 1997. – Vol. 2. «La France reprend sa place dans le monde». – 653 p.

9 Ата-Аyi J. Chirac sonne le rassemblement des recalés du peuple togolais // <http://www.letogolais.com/article.html?nid=2211>

10 Peyrefitte A. C'était de Gaulle. – Editions de Fallois/Fayard, 1997. – Vol. 2. «La France reprend sa place dans le monde». – 653 p.

11 Toulabor C. La France: souteneur de la dictature au Togo // <http://www.letogolais.com/article.html?nid=1253>